

Присяжна О. Д.,
Вінницький національний технічний університет

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ У ПРОЗІ ДМИТРА МАКОГОНА

У статті проаналізовано наративний дискурс та своєрідність характеротворення малої прози Дмитра Макогонна. Окреслено наративну організацію оповідань в контексті творчості митця та доби. Виявлено прийоми і засоби наративізації художньої дійсності та характеротворення у цих творах.

Ключові слова: *наратор, гетеродієгетична нарація, прозописьмо, наративна структура, поетикальний синкретизм, характеротворення.*

В статье проанализированы нарративной дискурс и своеобразие характеров малой прозы Дмитрия Макогонна. Очерчение нарративной организации рассказов в контексте творчества художника и эпохи. Выявлены приемы и средства наративизации художественной действительности и характеров в этих произведениях.

Ключевые слова: *наратор, гомодієгетичний наратор, прозописання, нарративна структура, поетикальний синкретизм, характеротворення.*

The article analyzes the narrative discourse of originality and character of small prose Dmitry Makogon. Outlines the organization of narrative stories in the context of the artist of the day. There are ways and means narrativization artistic authenticity and character in these works.

Key words: *narrative, homodiyehetychnyy narrator, structure of narrative, poetical syncretism, character.*

Дмитро Якович Макогон належить до когорти третього покоління українських письменників, які виступали в літературі в останніх роках ХІХ і в перших десятиріччях ХХ століть. Вихований на традиціях Т. Шевченка та І. Франка, він своїми скромними творами сприяв розквіту української літератури окресленого періоду.

Письменник жив і творив на межі двох епох, коли складність і суперечливість перехідної пори, кардинальні перетворення в економіці й соціально-політичному житті впливали на рух суспільних настроїв та свідомості нації.

У цей час з'являється молоде покоління письменників, які усвідомлювали внутрішній, іманентний зв'язок національного мистецтва зі світовим і прагнули вивести українську літературу на ширші художні обшири. Прицільніше зосереджуючи свій погляд на ідейно-естетичних явищах і процесах Західної Європи, митці намагались зруйнувати стереотипи і нормативи етнографічного й реалістичного побутописання, розширити діапазон утвердження нових естетичних і суспільних еталонів. Людина і світ уже активніше осмислювалися ними за допомогою прийомів імпресіонізму, символізму, експресіонізму. Тому на початку століття в нашому письменстві спостерігалось незвичайне оживлення, відбувалися творчі дискурсії, змагання, полеміки, виникали "маси конфліктів", "суперечних течій" (І. Франко), що призводили до глибоких переворотів у мистецтві слова.

Саме в період таких інтенсивних естетичних пошуків набуває творчої зрілості талант Д. Макогонна – поета, прозаїка і публіциста, творча спадщина якого це: "Мужицькі ідилії" (1907 р.), "Шкільні образки", "Учительські гаразди", "Проти хвилі" (1911 р.), "По наших селах" (1914 р.).

Акцентування письменником реалістичності, правдоподібності зображуваного зумовило й відповідний стиль, манеру викладу. Оповідання збірки "Шкільні образки" позначені деякою описовістю, яка, однак, позбавлена надмірної епічності, розлогості прозописьма, не переобтяжена етнографічно-побутовими подробицями (що характерно, скажімо, для прози ХІХ ст.). Стиль письменника виразно експресивний, лаконічний, а сама авторська оповідь зосереджена на виокремленні однієї суттєвої деталі, спроможної розкрити порушену проблему, схарактеризувати внутрішній стан героїв. Так, приміром, коротка розмова учителя зі школярами (оповідання "Грішник") не лише з'ясовує обставини крадіжки учнем хліба, але й стає своєрідним ключем до розуміння характеру дитини, доведеної постійним недоїданням до відчаю.

Таким чином, сконденсований опис конкретної події, покладений Д. Макогоном в основу твору, покликаний продемонструвати трагізм буднів знедоленого учня. Привертає увагу також спроба автора максимально наблизитися до об'єкту оповіді, її семантичного центру, що досягається шляхом звернення наратора до точок зору персонажів твору.

В аналогічний спосіб побудоване й оповідання "На пам'ять". З вельми короткої розмови вчителя з учнем постає ціла історія життя бідняцької родини Косован. Допмагаючи своєму батькові, хлопець практично позбавлений можливості повноцінно засвоювати шкільну науку. На зароблені ж гроші школяр купує свічку й намагається вчитися вночі. Наративна структура всього твору, по суті, будується на діалозі учителя та школяра, а зіткнення наративів цих героїв виформовують сюжетну канву оповідання. Цікавою тут є функція, яку відіграє власнеавторська нарація (позиція автора) в тексті. Як і в "Грішнику", роль ("голос") письменника в оповіданні "На пам'ять" – представлення подій та ситуацій, їх коментар та оцінка. Така позиція автора, манера й функція його повістування може бути дефініційована як втручальний наратор [6, с. 28]. Прикладом авторського втручального наративу в тексті є епізоди, де прозаїк ніби атестує характери своїх героїв, вмотивовує їх вчинки та поведінку: "Тодор Косова, ученик четвертої класи, був сином бідного зарібника. Батько його служив в посесора і з тої мізерної за-служенини тяжко виживляв свою численну родину. Тодор був учеником середних здібностей і вельми спокійної вдачі. Учитель любив тихого, слухняного хлопця й помімо того, що він частенько запізнявся до школи" [3, с. 15]; або: "Сі слова зворушили учителя до глибини душі. Несвідомо цілком інстинктивно сягнув він рукою до кишені, вибрав дві корони і дав їх хлопцеві" [3, с. 18].

Слід зауважити, що подібну манеру повістування зустрічаємо і в багатьох оповіданнях наступних збірок оповідань "Учительські гаразди", "По наших селах", "Проти хвилі". Змінюється лише "ступінь" авторського втру-

чання в наратив: від майже неприхованих суб'єктивних висловлювань самого митця (“Лише загрілася...”, “Любов”, “Щаслива дорога”, “Школяр Микола”, “Приймак”) до об'єктивної нарації, здійснюваної відстороненою від подій постаттю (“Недогода”, “Даровизна”, “Шкільна власть”, “Вибагливий панич”, “Порятунок”, “У світ за очі”). В останньому випадку письменницька присутність у творах максимально завуальована, внаслідок чого створюється ефект усної розповіді, безпосередньої бесіди персонажів. Йдеться властиво про те, що голос оповідача (в окремих випадках – самого автора) дозволяє чути в ньому багато інших голосів, які часом стають домінуючими. Це вдається Д. Макогону майстерно, природно, завдяки вдалому комбінуванню спостережень і коментарів оповідача, монологічного й діалогічного мовлення, індивідуалізації персонажів через їхні мовні репліки, особливості вживаної лексики, стилістику, інтонацію. Відчувається, що за всієї зовнішньої стриманості, лаконізму нарації автор залишався майстром “живої” оповіді, вдало відтворюючи природну мову своїх персонажів і з усіма можливими відтінками та нюансами. Показовим прикладом максимально дистанційованого від подій мовлення оповідача (а такий наратор, згідно із сучасною наративною теорією, здійснює зовнішню фокалізацію – моделює перспективу для подальшого представлення у тексті подій та ситуацій) виступає наратив оповідання “Даровизна”. Звернемо увагу на те, що мовлення такого наратора виконує суто інформативну функцію (забезпечує читача необхідною інформацією про антураж описуваної дії) й не має безпосереднього стосунку до персонажів.

Водночас, осмислюючи різноманітні наративні стратегії прозописьма Д. Макогана (зосібна, збірок “Учительські гаразди”, “Проти хвилі”, “Шкільні образки”), слід завважити декілька суттєвих моментів. Насамперед варто конкретизувати: домінування чийогось мовлення (позиції особи, яка здійснює нарацію, словом, володіє наративною ініціативою) – чи найважливіший чинник дискурсу твору, адже відомо, що число мовою передається інформація, такою буде й інтерпретація тексту читачем. Справедливість цієї тези доводить аналіз наративних моделей оповідань “Любов”, “На пам'ять”, “Шкільні повідомлення”, “Брехня”, “Ліктура”, “Грішник”, зрештою, більшості творів митця про сільську школу та вчительські будні. Не викликає сумнівів, що нараторами в них виступають шкільні вчителі з невеличких буковинських сіл. Відповідно до цього в художню тканину текстів-оповідей втілюється письменницьке ставлення до насущних проблем освіти селянських дітей, змальовуються непростої взаємостосунки педагога із місцевою громадою, інспекторами шкільної ради, інтерпретуються різні аспекти просвітянської діяльності інтелігентів-народників тощо. За окремими сценками повсякденного життя школи, школярів, селян, вчителів (а кожне оповідання, по суті, являє собою лише фрагмент, реалістичний епізод, особіну життєву історію героя) так чи інакше стоїть автор із його життєвим і педагогічним досвідом, знанням матеріалу, описуваних подій та людей. Точка зору прозаїка, як наслідок, стає вирішальною; вона ж спрямовує читачку інтерпретацію в необхідне річище авторських смислових кодів. Згадаємо принагідно і про позірне педалювання Д. Макогоном народницьких просвітянських уявлень, що також виступають, сказати б, ідейними центрами, які безпосередньо детермінують інтерпретаційні варіанти художніх текстів (таку наративну й інтерпретаційну ситуацію спостерігаємо в оповіданнях “Щаслива дорога”, “У своєму царстві”, “Депутація”, з яких постають історії інтелігентів, перейнятих проблемою освіти “темної” селянської маси).

Тимчасом варто завважити, що модерний наратив представляє читачу не тільки вчинки героя, результати його мисленнєвої (внутрішньої монолог-роздум, діалог), а і сам його спосіб мовлення. Йдеться, власне, не стільки про передачу висловлювань персонажів (це спостерігається в оповідній манері усіх попередніх літературних напрямків і дає підстави твердити, що традиційна нарація реалістичного письма з цим завданням справлялася досить успішно), скільки про художню трансляцію способу мислення та особливостей відчуження людиною навколишнього середовища, оприявлену через її мовлення. Такий підхід до організації наративних стратегій спостерігаємо в кращих творах М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Яцківа, Г. Хоткевича та інших представників так званої “нової генерації”. В малій прозі названих авторів предметом зображення стають не лише вчинки героя, а й сам вербальний акт, що виявляється не менш важливим, ніж будь-яка фізична дія. Водночас зміна наративної перспективи сприймається ключовим моментом у визначенні проблематики творів, характеристикі їх жанрово-стильових модифікацій, виступає наріжним каменем в характеротворенні персонажів. Констатована наративна особливість, на наш погляд, і відмежовує традиційне, реалістичне письменство від нового, модерного.

Модерними модифікаціями наративних структур позначені й окремі художні тексти Д. Макогана. Так, оповідання “В розпуці”, “Наймит”, “Дурний Ілуца”, “Убив журбу”, “Убійниця”, “Контраст” прикметні послабленням позиції всезнаючого, гетеродієгетичного наратора.

В новелах “В розпуці”, “Наймит” (почасти й “Дурний Ілуца”), а також в оповіданні “Убив журбу” хоча й наявний здебільшого статичний, етнографічно-побутовий опис з надмірною деталізацією, однак спостерігається спроба прозаїка змоделювати дійсність крізь призму настроїв персонажів, спрямувати увагу на світ психічних переживань, заторкнути не соціальні, а екзистенційні проблеми, проартикулювати переживання людиною страху, смерті, самотності, особистої відчуженості. Відповідно до цього змінюється і характер наративу, і образ самого наратора. Тут відсутній моралізуючий наратор (як, скажімо, в оповіданнях про школу та буковинське село), а сама оповідь позначена виразним суб'єктивним забарвленням. Йдеться про позірну персоналізацію нарації, спробу виокремити й передати індивідуальний спосіб мислення й мовлення персонажів.

Наратив у художньому тексті уявляється не просто універсальною, всеохоплюючою моделлю буття, а суто індивідуальним (авторським) уявленням про реалії навколишнього світу. Він виступає насамперед способом отримання знання через суб'єктивізацію проговореного світу, через сам процес розповідання історії. За спостереженням сучасних дослідників, процес суб'єктивізації історій (словом, процес розповідання) так чи інакше відкриває перед людиною (наратором) простір для втілення її потенційних можливостей творення віртуально-реального життя [2, с. 13]. З огляду на це, наратив – це одночасно і художня модель світу, і модель власного “я” оповідача. Таким чином, за допомогою викладеної історії автор отримує змогу конструювати себе як частину оточуючої дійсності чи художнього світу. Таку властивість наочно демонструє наратив оповідань “У своєму царстві”,

"Даровизна", "Лише загірлася", "Школяр Микола", "Брехня" і под., де за допомогою нарації вибудовується не лише художня модель світу (гірського села, школи та непростих учительських буднів), але й проектується образ наратора, наділеного певними рисами самого письменника, який, цілком очевидно, артикулює історію з власного педагогічного досвіду. А в оповіданнях "Протест", "Шпигун", "Австрійський герой", "Арешт" принцип конструювання індивідуальної візії світу безпосередньо пов'язаний із творенням образу головного героя-наратора, що чітко ідентифікується із Д. Макогонем (цьому сприяє, зокрема, оповідь від першої особи, а також ряд автобіографічних моментів, уведених у тексти).

Поглиблений аналіз власнеавторської нарації (акцентування, зосібна, позиції так званого втручального наратора) дає можливість зробити висновок про способи психологізації образів. Як показують спостереження, психологічні стани своїх героїв Д. Макогон радше описує, ніж розкриває. Письменник, описуючи психологічно-емоційну та настроєву палітру персонажів твору, послуговується традиційними для літератури контрастами між станом природи та людськими переживаннями. На загал же, апелювання до картин природи з метою увиразнити опис внутрішнього світу особи виступає чи не найулюбленишим прийомом Д. Макогона. Варто згадати, хоча б, оповідання "Лише загірлася...", в якому опис "сльотливої осені" і "безперестанного дощу" стає визначальною рисою при відтворенні настроїв дітей; або "Наймит" та "У світ за очі", де картини природи також виступають домінуючими у портретуванні. Подальша оповідь лише увиразнює сумний настрій школярів та вчителя з приводу смерті одного з учнів. Характерно, що семантичне навантаження несе на собі наскрізна деталь оповідання – "церковні дзвони", навколо якої й будується опис психологічного стану героїв.

Культивування описової (раціонально-об'єктивної за своєю природою, на відміну від суб'єктивної, притаманної, скажімо, імпресіоністичній прозі М. Коцюбинського або експресіоністичним новелам В. Стефаника) манери зображення психоемоційних станів героїв зближує стиль прозописьма Д. Макогона з художніми пошуками Модеста Левицького, Д. Марковича, Грицька Григоренка, Любові Яновської, А. Тесленка. Об'єднує митців і позірне акцентування соціального в характері людини. Внутрішні якості особистості, її емоції, почування в художньому світі Д. Макогона часто соціально детерміновані, обумовлені суспільними процесами, походженням героя, його становищем. Письменник повсякчас підкреслює соціальне в індивідуальному, "змішує" досвід особистісних переживань персонажа з власними спостереженнями над несправедливістю суспільного устрою. Так, скажімо, відтворюючи емоційні переживання дівчинки ("Лише загірлася...") з приводу відсутності власного сердечка, прозаїк подає, сказати б, зовсім "недитячі" роздуми над несправедливістю соціального устрою.

Під таким кутом зору проектується внутрішній світ школяра з оповідання "Любов", який попри свій вік, на диво "по-дорослому" розмірковує з приводу свого соціального стану, нужденного існування й власного безраднісного майбутнього.

З-поміж найхарактерніших ознак новели Д. Макогона – майже цілковита відсутність ліричного струменя, предметності і конкретності, реалістичність зображально-виражальних засобів, деяка одноманітність оповідних моделей (переважає третьоособовий наратив, інколи ускладнений розмовною формою "я оповіди"). Завважені стильові домінанти зумовлюють і відповідну естетичну рецепцію творів автора: вони сприймаються насамперед у контексті реалістичної літератури, що несла в собі міцний заряд народницької ідеології.

Між тим, окремі новели Д. Макогона (маємо на увазі, властиво, "Контраст", "Убийниця", "Дурний Ілуца", "В розпуці", "Наймит", "Герой") позначені впливами модерністської художньої практики, що утверджувалася у вітчизняному мистецькому просторі на зламі XIX-XX віків. Поетика названих творів репрезентує своєрідний синтез реалізоцентристською моделі дійсності з елементами імпресіоністського та експресіоністичного письма. Ознаки модерністської літературної практики вбачаємо в послабленні ролі сюжетно-фабульного чинника, домінуванні емоційної, ірраціональної складової в характерах героїв, зосередженні уваги на показові швидкоплинних психоемоційних процесів, урізноманітненні наративних структур тексту.

Зразки монологічного й діалогічного наративів, позначених виразною експресіоністичною поетикою, знаходимо в новелах "Наймит", "В розпуці", "Порятунок", "Шпигун" і под. Однак, атрибутувати окремі твори майстра як суто імпресіоністичні чи експресіоністичні, ясна річ, не правомірно. Йдеться більшою мірою про явище так би мовити стильової еkleктики, поетикального синкретизму, загалом характерні для української літератури означеного періоду.

В цілому осмислення новел і оповідань Д. Макогона дозволив виокремити ряд іманентних рис, притаманних художньому світові його творів як особливому мистецькому континууму, що відбиває індивідуальне авторське світобачення, його естетичні й етичні пріоритети, поетикально-стильові домінанти та наративні моделі. З-поміж найхарактерніших виокремимо: абсорбування досвіду письменства попереднього періоду та слідування в річищі реалістичної художньої культури, поєднаної з рисами модерного світовідчуття; позірний вплив новітніх західно-європейських мистецьких напрямів (проза майстра засвідчує елементи імпресіоністичного, експресіоністичного та натуралістичного письма); переломлення дійсності крізь призму етичних категорій, сформованих під впливом народницької ідеології; розуміння людини як невід'ємної складової соціального організму; апелювання до соціальних та національних проблемах своєї доби тощо.

Література:

1. Капленко О. Наратив як модель світу: структурна побудова і проекція на художній текст // Слово і час. – 2003. – № 11. – С. 10-16.
2. Макогон Д. Шкільні образки. – Мамаївці : Вид. "Вільної організації українських учителів на Буковині", 1911. – 24 с.
3. Макогон Д. Проти філі. Новели. – Коломия, 1914. – 75 с.
4. Макогон Д. Я. Вибрані оповідання / Підготовка текстів та вступна стаття О. С. Романця. – Львів, 1959. – 119 с.